

Adverbs Containing Compositions

László Molnár Csikós

EasyChair preprints are intended for rapid dissemination of research results and are integrated with the rest of EasyChair.

October 30, 2020

Határozószót tartalmazó összetételek

Molnár Csikós László
Újvidéki Egyetem BTK
mcsikos@gmail.com

A szókészletnek abban a részében, amelynek elemei meglevő szavakból tevődnek össze, az összetéti tag szófaja szerint leginkább főnév vagy melléknév, olykor azonban határozószó is lehet. Napjaink neologizmusai közt határozószót tartalmazó összetételek is felbukkannak: éremközel, telefonközel, internetközel, netközel, tájközel, vízközel. Az éremközel sportnyelvi szó, annak a kifejezésére szolgál, hogy valaki közel van az éremszerzéshez, lehetősége nyílt arra, hogy érmet szerezzen. Pl. A szerbiai sporthorgászok ezúttal nem jutottak éremközelbe. (Kanjiza / Magyarkanizsa) A telefonközel bizalmas használatú szó, jelentése 'olyan hely, ahol van telefon', ill. 'telefon használatára való lehetőség'. Pl. Nem voltam telefonközelben, ('nem telefonálhattam')

Ilyen szerkezetű szavakból több is található a magyar nyelv szókészletében. A közel határozószó több más összetételben is szerepel utótagként. Ilyen a régebbiek közül az emberközel, a testközel, a partközel. Az **emberközel** a választékos beszéd szava, közvetlen emberi közelségre vonatkozik. Főleg kifejezésekben fordul elő (pl. emberközelbe hoz valamit). A **testközel** értelme 'valakivel való közvetlen közelség'. Ragos alakban szokták használni: testközelben, testközelből, testközelbe. A **partközel** a parthoz való közelségre utal: partközelben. (Juhász, Szőke, O. Nagy, Kovalovszky 1975)

Egyébként a határozószóknak összetéti utótag szerepében való használata kevésbé gyakori, mint előtagként való előfordulásuk. Az összetett szavakban a határozószó rendszerint előtagként funkcionál. Általában valóságos határozószók fordulnak elő ilyen szerepben. Itt van néhány: egyedülálló, egyedüllet; együttélés, együttézés, együttlakás, együttlét, együttműködés; hanyatt-homlok; ingyenbeteg, ingyenebéd, ingyencirkusz, ingyenélés, ingyenfuvar, ingyenjegy, ingyenmunka, ingyenmunkás, ingyenpéldány, ingyentej; szembenállás stb. Ritkábban névmási határozószóból lesz összetéti előtag: idebenn, otlét, odavan, odaveszik stb.

Hagyományosan két olyan főnevet használunk a csillagászatban, amelynek a *közel* szó az utótagja. Az egyik a **földközel**. Ez a szó valamely égitest pályájának arra a pontjára utal, amelyben az égitest legközelebb van a Földhöz. A másik szó a **napközel**, ez a főnév a bolygók és az üstökösök elliptikus pályájának azt a pontját nevezi meg, amely a Naphoz a legközelebb van. (Bárczi–Ország 1959–1962)

A **netközel** is az újabb *közel* utótagú főnevek közé tartozik: Mivel nem esélyes a netközel a hétvégén, ezért most köszöntöm meg életem párját. (Vadászfórum) – Otthon nem lesz netközel. (Nők Lapja Café) – Bocsánat, nem vagyok netközel mindig, költözöm, munkaviszonyt létesítek, ilyesmik. (Index Fórum) – Törpickske, én holnap nem leszek netközel. (Nők Lapja Café) – Csak ritkán vagyok netközel. (Telefonguru) – Bocs, eddig nem voltam netközel. (Index Fórum) – Hétvégén nem szoktam netközel lenni, most is csak kivételesen. (Hangmester) – Elnézést, nemigen voltam mostanában netközel. (Hangmester) – Nekem most kimaradt 1 hét a nyaralásom miatt, nem volt a nyaralóban netközel. (Sportmotor) – Végre netközel! (Index Fórum) – Sajnos nem voltam netközel, hogy emailezni tudjak. (Google Csoportok) – Ha Net-közel vagy, lécci, adj helyzetjelentést az otthon-dúlás fokáról. (DcsabaS)

A netközel az internetközel rövidebb változata. Ezzel a szóval azt a helyzetet jelölik a beszélők, amikor lehetőségük van internet-kapcsolatra, amikor ott lehetnek a világhálón.

Gyakran -ban, -ben ragot kap a netközel főnév: Tegnap nem voltam netközelben. (Apróságaink) – Két hétig nem voltam netközelben. (Austria-Forum) – Szombaton este leszek netközelben, majd talán reggel még írok. (Google претпрага књига) – Ha netközelben vagy, szívesen olvasnám, mit választottatok, milyen sikerrel. (Nők Lapja Café) – Aki netközelben van

kövesse az eseményt élőben! (Facebook) – Még 15 percig netközelben vagyok. (Index Fórum) – Az alkalmazás tárolja adataidat, és amint netközelben leszel, frissíti eredményeidet. (Newscafe) – Pár napig nem leszek netközelben. (Prohardver.hu) – Csak néha leszek netközelben. (Hup.hu) – Visszajövök, amint újra netközelben leszek. (Wattpad)

A netközelben mintája valószínűleg a **telefonközelben** (amely eredetileg a helyhez kötött, vezetékes telefonra vonatkozik): Ha titeket hívnak, és telefonközelben vagytok, mindig felveszitek? (Gyakori kérdések) – Hétköznapi 16 óra után vagyok elérhető, kérem ezután az időpont után keressenek, hétvégén egész nap telefonközelben vagyok. (Ingatlan.com) – Énekesek, legyetek telefonközelben! (Halasmédia) – Sajnálom, most nincs telefonközelben. (Google претрага књига) – Mindig telefonközelben vagyunk, és készséggel válaszolunk az érdeklődésére. (Budapesti Búvóhely) – Munka közben nem vagyok telefonközelben. (Masszázstop) – Jelenleg nem vagyunk telefonközelben, de ha üzenetet hagy, visszahívjuk. (Google претрага књига) – Miért nem kapcsolnak be inkább egy üzenetrögzítőt, hogy jelenleg nem vagyunk telefonközelben, kérem próbáljon később keresni minket? (Index Fórum) – Ha lehet, legyen telefonközelben, hogy a szállítás részletei könnyen egyeztethetőek legyenek. – Pillanatnyilag nem tartózkodunk telefonközelben (nem vagyunk elérhető). (Magyaróra – Learn Hungarian)

Jó, ha a középiskola tájközelben települ - írja Kiss Dénes a szülőfalujáról, Pacsáról szólva. A szintén újabb keletű **tájéközel** szó nemcsak a tájhoz való közelséget fejezi ki, hanem a természetes környezethez való tartozást, a vidékkel való összhangot. Nyilván, hogy a diák számára kedvező, ha nem kell távoli városba középiskolába járnia, hanem helyben vagy a közelben végezheti tanulmányait. (Molnár Csikós 1999)

A határozószóknak összetételi utótag szerepében való használata kivételes, rendszerint előtagként funkcionálnak. A közel szónak is van több ilyen származéka: közelfelderítés, közelharc, közeljövő, közelkép, közellátás, közellátó, közellét, közelmúlt. Egyéb, hasonló összetétel még: távolbombázó, távolfelderítő, távolállás, távollátó, távollét, távollevő, távolugrás, távolugró, messzelátás, messzelátó, messzemenő, gyalogakác, gyalogjáró, gyalogösvény, gyalogséta stb.

Két évszázada van benne a magyar szóállományban a **gyalogséta** főnév. Használatának divatja a két világháború közötti időszakra esik, de a századfordulót megelőző, illetve követő évtizedekben is meglehetősen kedvelt volt. Megalkotását valószínűleg az arra való utalás igénye tette indokolttá, hogy gyalogos sétáról van szó. Ugyanis lovon, kocsin, hajón, repülőn stb. is lehet sétálni (lásd: sétalovaglás, sétakocsizás, sétahajózás, sétarepülés). Az utóbbi időben a gyalogtúra főnév előretörésével háttérbe szorult a gyalogséta szó.

A gyalogséta általában ugyanazt jelenti, mint a séta ('egészséges időtöltés, levegőzés vagy meg nem erőltető testmozgás végett tett rendes, nyugodt, lassú ütemű járás, gyaloglás', illetve 'város, városrész látnivalóinak, kiállításnak, múzeumnak megtekintése'): Baj, hogy éppen a szállás túlsó oldalán van, odáig még jó kis gyalogséta; no de mindegy, haza úgylis muszájna menni. (Google претрага књига) – A kúra meglehetősen szigorú (naponta több ízben zuhany és masszázs, utána kötelező gyalogséta), de nem számít: fő, hogy eredményes legyen! (Google претрага књига) – Úgy másfél kilométeres gyalogséta után visszatértek a kocsihoz. Google претрага књига – A torna, a lovaglás és a hosszú gyalogséta, mi a kilókat hamar lefaragta, napirendjének egyébként szerves részét képezték. Femina.hu – Az üdülőfaló eredeti állapotban helyrehozott műemlék épületeit gyalogséta közben lehet megcsodálni. (Magyar Természetjáró Szövetség) – Fáklyákkal megvilágított, romantikus gyalogséta következik a hóborította legelőket összekötő úton, egészen a tóig. (Salzburger Land) – A gyalogséta sem különösebben megerőltető, hegymenetre nem kell számítani senkinek. (NOL.hu 9 – A gyalogséta is tetemes hosszúságúnak bizonyult ebben a rekkenő hőségben. (Klárisság)

Gyakran valamely helynek a megközelítéséhez meghatározott idejű gyalogsétára van szükség: Mindössze 4-5 perc gyalogséta után a városi strandfürdő oldalbejáratán át a

strandfürdőbe, onnan pedig a gyógyfürdő részlegeibe juthatnak el vendégeink. (Hotel Siesta Hajdúszoboszló) – A Vár is csak 15 perc gyalogséta. (Veronika Apartman) – 7 perc gyalogsétával érhető el a Duna. (Booking.com) – A parkolóhelytől 3 perc gyalogséta egy vendéglőhöz, amely azonban már a szurdok bejáratánál van. (Cyberpress Sopron) – A vasút- és buszállomás 5 percnyi gyalogséta. (Airbnb) – Kis barlangvasút viszi be a látogatókat a világörökség részeként számon tartott barlangba, majd kb. félórás gyalogséta következik idegenvezetővel. (Judith Tours Horvát Utazási Iroda) – Gyalogséta (kb.10 perc) a Városi Múzeum meg-tekintéséhez. (Magyar Földmérési, Térképészeti és Távérzékelési Társaság) – Tíz-tizenöt perces gyalogséta a földek közt átvágó és ma már kikövezett dűlőúton. (Sulinet.hu) – A Villa Silvestristől tíz perces gyalogsétával érhető el a látótávolságban lévő műemlék egyház-pince, ahol kisebb csoportokban hangulatos borvacsora tartható. (Villa Silvestris)

A Családi Kör c. hetilap egyik írásában figyeltem fel a **gyalogpiac** főnévre: „A minap a székváros egyik gyalogpiacán (...) a tojást és a gyúrt tésztát áruló asszonyságnak ezressel fizetett egy szelíd kinézésű nő.” Nyilván onnan kapta a nevét a gyalogpiac, hogy gyalog is könnyen elérhető, megkülönböztetésül azoktól a piacoktól, amelyekre sokan kocsival vagy busszal kénytelenek menni, mivel távol laknak tőle. Ötletes megnevezése ez az olyan kis méretű városi piacnak, ahol a környékbeli utcák lakói friss mezőgazdasági terményekkel és termékekkel látják el magukat. (Molnár Csikós 2002)

A magyar szókészletnek jó néhány eleme tartalmazza a gyalog szót, rendszerint előtagként. A gyalogpiac azokhoz az összetételekhez áll a legközelebb, amelyek a közlekedéssel vannak összefüggésben: gyalogösvény, gyalogút, gyaloghíd, gyalogátkelőhely, gyalogközlekedés, gyalogtúra, gyalogszán, gyaloghintó. A **gyalogösvény** szó keskeny, kitaposott ösvényre vonatkozik, ahol csak gyalog lehet járni. A **gyalogút** főképp csak gyalogos közlekedésre való utat jelöl, de járdára is mondják. Az is gyalogút, amit gyalog tesz meg az ember. A **gyaloghíd** csak gyalogosok számára való hídra is és kikötőhídra is utalhat. A **gyalogátkelőhely** úttestnek olyan kijelölt részére vonatkozik, ahol a gyalogosok átmehetnek rajta. A **gyalogközlekedés** ugyanaz, mint a gyalogos közlekedés. **Gyalogtúrának** a nagyobb gyalogos kirándulást szokták nevezni. A **gyalogszán** vagy **gyalogszánkó** a népnyelvben emberi erővel vontatott kis szánt jelent, egyébként ugyanis a szán fogatos eszköz. A **gyaloghintó** történelmi fogalom, szintén különbözik a fogatos hintótól, ezt ugyanis emberek viszik a rá szerelt rudak segítségével. (Juhász, Szőke, O. Nagy, Kovalovszky 1975)

A növénynevek körében több olyan is akad, amelyiknek gyalog- az előtagja: **gyalogakác** (fürtös, sötétlila pillangós virágú cserje), **gyalogbab** (a bokorbab másik megnevezése), **gyalogbodza** (a földi bodza névváltozata), **gyalogborsó** (olyan borsófajta, amelynek szára nem kúszik), **gyalogfenyő** (a borókafenyőre mondják), **gyalogszeder** (szederre, földi szederre vonatkozik a népnyelvben), **gyalogmoh** (nedves és árnyékos talajon tenyésző moha), **gyalogsövény** (alacsony sövény, amelyen át lehet lépni). (Juhász, Szőke, O. Nagy, Kovalovszky 1975)

Jelölt határozós előtagú összetétel is akad neologizmusaink közt, például a **hosszanfriss**. Tévéreklámokban jelenik meg ez a sajtóságtól melléknév, 'tartós' jelentést fejez ki (pl. hosszanfriss tej (Bevásárló Szolgálat). Bizonyára reklámpsziológiai oka van annak, hogy a tartós tejet hosszanfrissnek mondják, de az is lehet, hogy ez csakugyan más minőségű, mint a „közönséges” tartós tej. Azért is különleges ez a szó, mert egyébként külön szoktuk írni az olyan jelölt határozós kapcsolatokat, amelyeknek melléknév vagy melléknévi igenév az utótagjuk (pl. nagyon szép, kézzel írt, balra néző stb.). Voltaképpen ezt is lehetett volna különírva használni, hiszen a hosszan friss is jelenthet 'huzamosabb ideig friss'-et (az időbeliség magában a hosszú melléknévben is megvan, nemcsak térbeliségre vonatkozhat).

A hosszanfriss melléknévhez hasonló szavakból több is akad a magyar szókészletben. Ilyen a kézzelfogható ('aminek a való volta közvetlenül felfogható'), a kézenfekvő ('nyilvánvaló, magától értetődő'), a szembeötlő és a szembeszökő ('nagyon feltűnő'), a fülbemászó ('kellemesen dallamos, könnyen megtanulható'), az ágrólszakadt ('elhagyatott, szegény, nyomorult, toprongyos'), a földhözragadt ('nyomorúságosan szegény' vagy 'a hétköznapi élet dolgain felülemelkedni nem képes'), a földönfutó ('hontalan, hazátlan' vagy 'üldözött, bujdosó') stb. Ezeknek egy része főnévként is előfordul, például a fülbemászó egy lapos testű ártalmatlan rovarot nevez meg. (Juhász, Szőke, O. Nagy, Kovalovszky 1975)

A jelölt határozós előtagú összetételek közt főnevek is vannak (ezek sem kevésbé rendhagyóak, mint az efféle melléknevek): tejbedara ('tejben főzött, édesített búzadara'), borbakörte ('borban főtt körte'), félrehely ('mellékhelyiség, félreeső hely), kézhezvétel ('az a tény, hogy valaki megkapja a küldeményt'), fülbevaló ('a fülcimpába vagy reá kapcsolva hordott ékszer'), útravaló ('úti élelem' vagy 'útiköltség' vagy 'valakinek útra indulásakor adott emlék, tanács'). (Juhász, Szőke, O. Nagy, Kovalovszky 1975)

Pásztor Emil azokra az összetett határozószókra is felhívja a figyelmet, amelyeknek utótagja eredetileg névutó: afelett, amiatt, azontúl, délután, ehelyett, emögött, enélkül, evégett, ezenkívül, ezután, hatszemközt, holnapután, kétségkívül, mindenekfölött, mióta, naphosszat, rendszerint, útközben stb. (Pásztor 2000) Ezt a listát bővíteni is lehet: aközben, anélkül, azalatt, azóta, azután, délelőtt, ezenfelül, ezentúl, időközben, módfelett, négyszemközt, rendkívül, szerfelett, tegnapelőtt stb.

Van, amikor maga az összetétel is határozószó: ideig-óráig (meghatározatlan rövid ideig; csak éppen valameddig), idejekorán (még mielőtt valamely hátrányos helyzet előállott volna; még a kellő időben, jókor; idejében), kurtán-furcsán (bántó rövidséggel), sohanapján (semmikor, soha), sohasem (Semmikor sem, soha) stb. (Bárczi-Ország 1959–1962)

Más nyelvekben is vannak határozószót tartalmazó, illetve határozós összetételek: szerb *dobrodošao* 'szívesen látott', *krvožedan* 'vérszomjas', *zloupotrebiti* 'visszaél (vmivel)' (szó szerint 'rosszul használ'), *znatiželjan* 'kíváncsi' (szó szerint 'tudni kívánó'); francia *avant-hier* 'tegnapelőtt', *bienveillant* 'jóindulatú', *hydrothérapie* 'hidroterápia' azaz 'vízzel való gyógyítás', *longtemps* 'sokáig', *malveillant* 'rosszindulatú', *surcharger* 'túlterhel', *sous-peuplé* 'gyéren lakott' (szó szerint 'alulnépesített') stb. (Szóösszetétel; Határozószók; Kovács 1968-1975)

A határozószók főleg összetételi előtag szerepében használatosak a magyar nyelvben, utótagként ritkábban fordulnak elő. A magyar szókészletben hagyományosan is találhatók határozószót tartalmazó összetételek, de napjainkban is keletkeznek ilyenek.

Forrásjegyzék

Airbnb <https://www.airbnb.rs/rooms/>
Apróságaink <https://vianya.blog.hu/>
Austria-Forum <https://austria-forum.org/af/Wissenssammlungen/>
Bevásárló Szolgálat <https://www.bevasarloszolgalat.hu/>
Booking.com <https://www.booking.com/hotel/hu/>
Budapesti Búvóhely <http://www.budapestbuvohely.com/gyik/>
Cyberpress Sopron <http://cyberpress.sopron.hu/>
DcsabaS <http://daroczi3.mfa.kfki.hu/dcsabas/>
Facebook <https://ar-ar.facebook.com/>
Femina.hu <https://femina.hu/fogyokura/>
Google Csoportok <https://groups.google.com/d/topic/beac-foci/>
Google претрага књига <https://books.google.rs/>

Gyakori kérdések <https://www.gyakorikerdesek.hu/>
Halasmedia <http://halasmedia.hu/>
Hangmester <http://www.hangmester.hu/>
Hotel Siesta Hajdúszoboszló <https://www.siestahotel.hu/>
Hup.hu <https://hup.hu/node/>
Index Fórum <https://forum.index.hu/>
Ingatlan.com <https://ingatlan.com>
Judith Tours Horvát Utazási Iroda <http://www.horvat-utazas.com/>
Kanjiza / Magyarkanizsa <http://kanjiza.rs/ujlap/>
Magyar Földmérési, Térképészeti és Távérzékelési Társaság <https://www.mftt.hu/mfttportal/>
Magyaróra – Learn Hungarian <https://www.magyarora.com/>
Masszázstop <http://www.masszazstop10.hu/>
Newscafé <http://newscafe.hu/eletmod/>
NOL.hu <http://nol.hu/utazas/>
Nők Lapja Café <https://nlc.hu/forum/>
Prohardver.hu <https://prohardver.hu/>
SalzburgerLand <https://www.salzburgerland.com/hu/>
Sportmotor <https://www.sportmotor.hu/forum/pecsi-motorosok>
Sulinet.hu <https://www.sulinet.hu/oroksegtar/>
Telefonguru <https://www.telefonguru.hu/keszulekek/>
Vadászfórum <http://vadaszforum.net/>
Veronika Apartman <https://veronika-apartman.hu/>
Villa Silvestris <https://www.villasilvestris.com/>
Wattpad <https://www.wattpad.com/>

Hivatkozások

Bárczi Géza, Ország László szerk. 1959–1962: A magyar nyelv értelmező szótára, I–VII. kötet.
Budapest: Akadémiai Kiadó

Határozószók <https://hu.wikipedia.org/wiki/Határozószók> 2020. ápr. 21.

Juhász József, Szőke István, O. Nagy Gábor, Kovalovszky Miklós szerk. 1975. Magyar Értelmező
Kéziszótár. Budapest: Akadémiai Kiadó., 2. kiadás

Kovács Kálmán szerk. 1968-1975: Szerbhorvát–magyar szótár I-III. Újvidék: Tartományi Tan-
könyvkiadó Intézet

Molnár Csikós László 1999: Tájközel, Szófigyelő. Magyar Szó, 1999. márc. 6., 10. o.

Molnár Csikós László 2002: Gyalogpiac, Szófigyelő. Magyar Szó, 2002. márc. 30., 10. o.

Pásztor Emil 2000: Határozószóink szótári világa (Alaktani sokféleségük), Magyar Nyelv, XCVI.
évf. , 459-464.

Szóösszetétel <https://hu.wikipedia.org/wiki/Szóösszetétel> 2020. ápr. 21.